

Акаев А.А.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНҮГҮҮ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮНӨ
САЯСАТ ТААНУУЧУЛУК ТАЛДОО**

Акаев А.А.

**ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

А.А. Акаев

**THE POLITICAL ANALYSIS OF FEATURES OF SOCIAL AND ECONOMIC
DEVELOPMENT OF THE KYRGYZ REPUBLIC**

УДК: 325:314.7

Бул макалада автор тарабынан Кыргызстандын экономикалык өнүгүүсү бир нече этаптарга бөлүнүп, туруктуу макроэкономикалык өнүгүүнүн жоктугу көрсөтүлөт. Анын негизги көрүнүштөрү катары өндүрүштүн баңдоосу, жумушсуздуктун өсүүсү, калктын жашоо деңгээлинин төмөндөөсү жана миграция процессинин, жакырчылыктын өсүүсү белгиленет.

Изилдөөлөрдүн жыйынтыгы калктын жакырчылык деңгээли менен миграциясынын өз ара тыгыз байланышта экендигин тастыктайт. Бийик тоолуу жана тоолуу аймактардагы жакырчылыктын кыйла жогорку деңгээлде болушу калктын төмөнкү кирешеси, көп балалуулугу менен байланышкан.

Жыйынтыгында жакырчылыктын деңгээли канчалык жогору болсо, калктын миграциялык активдүүлүгү да ошончолук жогору болору жана жакырчылык кыйла көп тараган аймактардын калкынын миграциялык активдүүлүгү башка аймактарга салыштырмалуу жогору экендиги белгиленди.

Негизги сөздөр: миграция, ички миграция, эмгек миграциясы, мамлекеттик саясат, жакырчылык деңгээли, каржылык кризис.

В этой статье автор делит экономическое развитие Кыргызстана на несколько этапов и отмечает отсутствие стабильного макроэкономического развития. Это проявляется снижением производства, ростом безработицы, снижением жизненного уровня населения, а также ростом миграции и бедности.

Результаты исследования показывают тесную связь уровня бедности населения и миграции. Высокий уровень бедности населения в высокогорных и горных районах часто ассоциируется с условиями жизненного уровня многодетных семей и их низким доходом.

В результате отмечалось то, что чем выше уровень бедности, тем больше миграционная активность населения и особенно высокая миграционная активность наблюдается в регионах с наибольшей бедностью.

Ключевые слова: миграция, внутренняя миграция, трудовая миграция, государственная политика, уровень бедности, финансовый кризис.

In this article, the author divides the economic development of Kyrgyzstan into several stages and notes the lack of stable macroeconomic development.

The results of the study show a close correlation between the poverty level of the population and migration. The high level of poverty in the mountainous and highland areas is often

associated with the living conditions of large families and their low income.

As a result, it was noted that the higher the level of poverty, the more migration activity of the population and especially high migration activity is observed in the regions with greatest poverty.

Key words: migration, external migration, labor migration, public policy, the poverty level, financial crisis.

Кыргызстандын эгемендүүлүк жылдарындагы экономикалык өнүгүүсүн бир нече этаптарга бөлүүгө болот. Биринчи этап, 1992-1994-жылдары экономикалык өнүгүүнүн төмөндөөсү менен мүнөздөлгөн. Аталган жылдардагы ички дүң продукт 40% га кыскарган. Экинчи этап, 1995-1997-жылдары төмөндөө ылдамдыгы жайлап, 1996-жылы экономиканын өсүүсү 7,1% га өскөндүгү белгиленген. 1998-жылы турукташуу мезгили үзгүлтүккө учураган. Үчүнчү этап, 1999-2005-жылдары туруксуз экономикалык өсүүсү менен мүнөздөлөт. 2005-жылы ички дүң продукция 1990-жылдагы деңгээлди - 75,7% түзгөн. Ал эми 2006-2010-жылдары 95,8% түзгөн. Төртүнчү этап, 2011-2015-жылдары ИДПнын 105,7% дан жогоркуну түзгөн.

Кыргызстандагы туруктуу макроэкономикалык өнүгүү азырынча жок. Кээ бир экономикалык өсүү төмөндөө менен алмашууда. Макроэкономикалык өнүгүүнүн деңгээли боюнча Кыргызстан КМШ мамлекеттеринин көпчүлүгүнөн артта калууда.

Реформа жүргүзүүнүн процессинде жумушсуздардын ири армиясы пайда болуп, республиканын олуттуу бөлүгү жакырчылыктын чегинде калды. Кыргыз Республикасындагы жарды калктын үлүшү 1999-жылы 55,3%, анын ичинде айыл калкыныкы 60% түздү. 2015-жылы жарды калктын үлүшү төмөндөп, 52,0%, анын ичинде айыл калкыныкы 56,4%, [1]. Реформалоонун жүрүшүндө коомдун социалдык түзүмү, өлкөнүн ар кыл социалдык топторунун кирешелери жана керектөөлөрү өзгөрдү. Баалардын либералдашуусу, чет мамлекеттик өндүрүүчүлөр үчүн ички базардык ачыктыгы элдик керектөөнүн товарларына болгон баанын кыйла жогорулоосун пайда кылып, валютанын жана калктын чогулткан каржыларын баасын түшүрүп жиберген.

Республикада калктын жашоосунун деңгээли боюнча олуттуу социалдык ажырым пайда болгон. 2014-жылы республиканын 10% кыйла жетиштүү жарандарынын кирешелери калктын аз камсыз болгон бөлүгүнүн кирешелерине караганда 16 эсе жогору турган. Ошону менен ажырым төмөндөбөстөн, улам жогорулоодо. Жардылар улам жарды, байлар андан да байыраак болууда.

Эл чарбачылыгын реформалоо процессиндеги экономиканы деиндустриалдаштыруунун натыйжасында Кыргызстанда ири ишканалар дээрлик жоголуп кеткен. Майда жана орто бизнестин өнүгүү стимулдашуусу керектүү натыйжа берген жок. Экономиканы деиндустриалдаштыруу өнөр-жай өндүрүшүнүн жалпы көлөмүндөгү бир катар тармактардын үлүшүнүн дароо кыскарып кетүүсүнө алып келген. Эгерде Кыргызстанда 2001-жылы өнөр-жай өндүрүшүнүн жалпы көлөмүндө машина куруунун жана металлды кайра иштетүүнүн үлүшүнө -18,1%, жеңил өнөр-жайына - 36,9%, өнөр-жай курулуш материалдарына -5,2% туура келсе, анда 2008-жылы 5,0%, 6,9%, 3,9 % түзгөн [2].

Эл чарбасын деиндустриалдаштыруу, мамлекеттик мүлктү менчиктештирүү калктын ишке орношуу деңгээлинин кыскаруусуна алып келген. Жумушсуздук кеңири масштабдарга ээ болуп, узак мөөнөттүү мүнөзгү айланган. Республиканын эмгек базарында экономиканын бир катар тармактарындагы өндүрүштүн токтоп калуусунан жана элдик чарбачылыктын туруксуз өнүгүүсүнөн улам жумушчу күчүнө болгон талаптын төмөндөп кетүүсү байкалат.

2009-жылдын апрелинде берилген Эл аралык валюталык фонддун докладына ылайык дүйнөдө жакынкы келечектеги социалдык-экономикалык кырдаалдагы эң терс өзгөрүүлөр КМШнын көпчүлүк өлкөлөрүндө күтүлөт. Бул алар дароо баштан кечирген үч күчтүү соккунун натыйжасы болгон: каржылык доо кетүү, тышкы каржылоого дароо чектелген кирүү мүмкүндүгү, товарларга жана өнүккөн экономикасы бар өлкөлөрдөгү кызмат көрсөтүүгө болгон талаптын төмөндөөсү, чийки заттык товарларга, баарынан мурда, энерго алып жүрүүчүлөргө болгон баанын түшүүсү. Прогноздук баа боюнча 2009-2010-жылдары ички дүң продуктунун өсүүсүнүн эң начар көрсөткүчтөрү Россияда (-6 жана +5 %), Казакстанда (-2 жана 1,5%), Таджикстанда (-2 жана +3%) жана Кыргызстанда (-0,9 жана +2,9%) байкалат [3].

Көз карандысыздык жылдары өлкөдө азыркы мезгилдерге чейин чийки заттык сектор, анын ичинде экспорттун түзүмүндө үстөмдүк кылып келген экономиканы диферсификациялоо боюнча реалдуу кадамдар жасалган эмес.

Дүйнөлүк каржылык кризистин көрүнүштөрүнө туруктуу келген бекем банкттык-каржылык системага көңүл бурулбаган. Банкттык институттардын либералдашуусунун негизсиз деңгээли, ар кыл эл аралык институттарга болгон интеграция, кандай гана болбосун күмөндүү чет элдик инвестицияларды тартуу каржылык системанын банкроттугуна алып келди.

Чарбачылыктын базардык механизмдерин сокурлук көчүрүүсүнүн натыйжасы болуп өзгөчө социалдык маселелерди жана өз өлкөлөрүнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүнүн узак мөөнөттүү стратегияларын чечүү бөлүгүндөгү экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу эсептелет.

Акыркы жылдары Кыргызстандын экономикасы постсоветтик өлкөлөр үчүн мүнөздүү болгон кризис улам тереңдөөдө. Анын негизги көрүнүштөрүнүн катарында өндүрүштүн басаңдоосун, жумушсуздуктун өсүүсүн, калктын жашоо деңгээлинин төмөндөөсүн жана калктын социалдык коргоо системасынын начарлоосун атоого болот. Экономиканын реалдуу сектору, маңыздык үлүшүнө республикада жүзөгө ашырылган инвестициялардын болжол менен 90% туура келген тышкы каржылык жардамсыз функциялана албайт. Өлкөнүн ИДПсын калыптандырган экономиканын негизги чөйрөсү болуп, азыркы мезгилде агрардык жана тейлөөлөрдүн сектору эсептелет. Айыл чарбасы климаттык шарттардын туруксуздугунан, ал эми кызмат көрсөтүүлөрдүн төмөнкү төлөмдүк талаптан болгон көз карандылыгы экономикалык кырдаалдын олуттуу жакшыруусун, ишке орноштуруунун өсүүсүн жана калктын жашоо деңгээлин жогорулатуусун прогноздоого мүмкүндүк бербейт. Мунун баары миграциялык маанайлардын калыптануусуна таасирин тийгизип, азырынча республикадагы ишке орноштуруу маселесин жеңилдетүүнүн бирден-бир ыктымалдуу ыкмасынан болуп калган калктын масштабдуу тышкы миграциясына алып келет.

Ар кыл жылдардагы адамзат өнүгүүсү боюнча Улуттук отчеттордо белгиленгендей, Кыргызстан үчүн өнүгүүнүн базистик аспектилерине жакырчылык жана жокчулук, социалдык коргоочулук, саламаттык сактоо жана билим берүү маселелери таандык. Жакырчылык маселесин изилдөөнүн натыйжасында алынган маалыматтар төмөндөгүдөй болду. Республикада жакырчылыктын чегинде калктын жарымынан көбү турат. Жакырчылыктын деңгээли өзгөчө айыл жергесинде жогору. Кыргызстанда жардыларга орто жандык чыгымдары айына 1937,4 сомдон, ал эми абдан эле жардыларга чыгымдары айына 1583,7 сомдон ашпаган адамдар таандык болгон (2014-жыл). 2012-жылы жарды деп жылына кирешеси 17491с., 2013-жылы -17648с., ал эми 2014-жылы 17885 сомдон төмөнкү сумманы түзгөн жаран эсептелген. 2010-2015-жылдары Кыргыз Республикасындагы жакырчылыктын кээ бир төмөндөөсү байкалган (1-табл.).

Таблицада көрсөтүп тургандай, Кыргызстанда жакырчылыктын деңгээли жогору бойдон калып, жыл сайын өзгөрүп турат. Жакырчылыктын деңгээлинин жогорулоосу кризистүү 2008-2009-жылдары байкалган. 2010-жылдардын башталышында Кыргызстан калкынын жакырчылык деңгээлинин төмөндөөсү болгон. 2008-2010-жылдардагы жакырчылыктын деңгээли айныксыз түрдө төмөндөгөн (2008-жылы 54,9% дан 2010-жылы 44,4% чейин).

1-таблица

Кыргыз Республикасындагы жакырчылыктын динамикасы (% менен)

Жылдар	Жардылар			Алардын абдан жардылары			Жакырчылыктын терендиги (жакырчылык ажырымынын индекси)	Жакырчылыктын курчуту (жардылардын терендигинин индекси)
	Бардыгы	Шаар	Айыл	Бардыгы	Шаар	Айыл		
2004	52.0	43.9	56.4	17.8	12.7	20.5	17.7	7.7
2005	47.6	41.2	51.0	13.5	9.6	15.6	13.9	5.6
2006	44.4	39.6	47.0	13.8	12.0	14.7	13.2	5.5
2007	52.0	43.9	56.4	17.8	12.7	20.5	17.7	7.7
2008	47.6	41.2	51.0	13.5	9.6	15.6	13.9	5.6
2009	44.4	39.6	47.0	13.8	12.0	14.7	13.2	5.5
2010	52.0	43.9	56.4	17.8	12.7	20.5	17.7	7.7
2011	47.6	41.2	51.0	13.5	9.6	15.6	13.9	5.6
2012	44.4	39.6	47.0	13.8	12.0	14.7	13.2	5.5
2013	52.0	43.9	56.4	17.8	12.7	20.5	17.7	7.7
2014	47.6	41.2	51.0	13.5	9.6	15.6	13.9	5.6
2015	44.4	39.6	47.0	13.8	12.0	14.7	13.2	5.5

Булак: Кыргыз Республикасынын тоолуу аймактарындагы адамзаттын өнүгүүсү. Адамзаттын өнүгүүсү боюнча Улуттук отчет, 2015-жыл.

Адамзаттын өнүгүүсү туурасындагы Улуттук отчетто белгиленгендей Кыргызстанда ар кыл бийик тоолуу зоналардын жашоочуларынын ортосунда болгон кирешелер боюнча теңсиздиктерге чоң маани берилет. Бийик тоолуу аймактарда бардык аймактар үчүн жалпы болгон жакырчылыктын мүнөздөмөсү кыйла айкын жана курч берилет (2-табл. караңыз).

2-таблица

Жакырчылыктын деңгээли (% менен)

Аймактар	Жакырчылыктын таралуусу		Жакырчылыктын терендиги	
	2010	2015	2010	2015
Кыргыз Республикасы	52,0	47,6	16,4	13,9
Бийик тоолуу райондор	84,7	81,2	31,8	30,2
Орто тоолуу райондор	65,1	54,4	21,0	16,8
Төмөнкү тоолуу райондор	44,7	41,3	11,6	8,1

Булак: Кыргыз Республикасынын тоолуу аймактарындагы адамзат өнүгүүсү. Адамзаттын өнүгүүсү боюнча Улуттук отчет, 2015-жыл.

Бийик тоолуу жана орто тоолуу аймактардагы жакырчылыктын кыйла жогорку деңгээли калктын төмөнкү кирешеси, үй чарбачылыгынын көп балалуулугу менен байланышкан. Белгилей кетүүчү нер-

се, ар кыл аймактардагы үй чарбачылыгынын кирешелери түзүмү боюнча айырмаланышат. Бийик тоолуу аймактардын үй чарбачылыгында айлык акыдан түшкөн киреше 2014-жылы 1821,7 сомду (жалпы каржылык кирешеден 18,8%), төмөнкү тоолуу аймактарда -13529,7 сомду (40,2%) түзгөн. Бийик тоолуу аймактардагы жеке кошумча чарбачылыктан түшкөн киреше 2137,5 сомду (13,9%), түзгөн аймактарда – 2221,5 сомду (жалпы каржылык кирешенин 13,9%) түзгөн. Социалдык төлөмдөрдүн көлөмү (пенсиялар, пособиялар, стипендиялар ж.б.у.с.) бийик тоолуу аймактарда -1844,3 сомду (жалпы кирешенин 19,4%), ал эми төмөнкү тоолуу аймактарда – 1961,4 сомду (жалпы кирешенин 10,9%) түзгөн. Зоналардын бийиктигине карата үй чарбачылыктарынын чыгымдары айырмаланат. Үй чарбачылыктарынын керектөөчүлүк чыгымдарынын түзүмүндө кыйла чыгымдуу бөлүгү болуп тамак-аш продуктуларына болгон чыгымдар эсептелет. Текшерилген үй чарбалыктарынын арасында тамак-ашка кеткен чыгымдар (кошумча чарбачылыкта түзүлүп, керектелген продуктуларды эске алуу менен) бийик тоолуу аймактарда -3286 сомду (63,7%), бийик тоолуу аймактарда -5667 сомду (64,9%), төмөнкү тоолуу аймактарда болсо -5712 сомду (үй чарбачылыгынын жалпы чыгымдарынын 59,8%) түзгөн.

Изилдөөлөр Кыргызстандын калкынын жакырчылык деңгээли менен миграциясынын өз ара тыгыз байланышта экендигин тастыктайт. Мындай жыйынтык жакырчылыктын деңгээлин жана таралуу зоналарын салыштыруунун, республиканын калкынын миграциялык активдүүлүгүнүн натыйжасында жасалды. Жакырчылык маселесин изилдөөлөр көрсөткөндөй Республикада жакырчылыктын чегинде калктын жарымынан көбү турат. Жакырчылыктын жогорку деңгээли өзгөчө айыл жеринде таркалган. Мисалы жардылардын болжол менен 80% айыл жеринде жашашат.

Жыйынтыктап айтканда, калктын жакырчылык деңгээли менен миграциясынын ортосундагы тыгыз өз ара байланыш өкүм сүрөрүн айгинелейт. Жакырчылыктын деңгээли канчалык жогору болсо, калктын миграциялык активдүүлүгү да ошончолук жогору болот. Жакырчылыктын кыйла көп тараган зоналары республиканын калкынын жогорулатылган миграциялык активдүүлүгүнүн зоналары менен дал келишет.

Адабияттар:

1. Токтомаматов К.Ш. Современные аспекты социально-экономического развития Кыргызской Республики. - Бишкек, 1999. - С. 53.
2. Экономика Кыргызской Республики / Под редакцией Т.Койчуева. - Бишкек, 2002. - С. 32-35.
3. Койчурев И. К проблеме экономической безопасности Кыргызстана // Центральная Азия и Кавказ. - №2(14), 2009.

Рецензент: д.э.н., доцент Жапаров Г.Д.